

Povodom

Muhamed IBRAHIMOVIĆ:
Gračanica ishodište samostalnog
poduzetništva - model koji živi

Muhamed IBRAHIMOVIĆ

Gračanica ishodište razvoja samostalnog poduzetništva - model koji živi¹

(izlaganje na Okruglom stolu "Tehnološki parkovi i inkubacioni centri u funkciji razvoja Bosne i Hercegovine", koji je održan u Gračanici 16.4.1999. godine)

Uvodne napomene

Odgovor na pitanje postavljeno u naslovu ove teme uslovno smo podijelili na dva dijela. Prvi dio sadrži kratak osvrt na gospodarske prilike u prošlosti i kroz malu historijsku retrospektivu ovdašnjeg gospodarstva i određuje ishodište, odnosno početak razvoja samostalnog poduzetništva u Gračanici. Drugi dio predstavlja jedno viđenje aktuelnog stanja ovdašnjeg gospodarstva, posebno privatnog biznisa i poduzetništva u Gračanici, bez pretenzija da se definiše neki model koji živi ili možda pokušava da preživi.

Da bi se bolje razumjeli ovi procesi, na početku dajemo nekoliko osnovnih podataka o današnjoj opštini Gračanica: nalazi se u sjeveroistočnoj Bosni, na zapadnom dijelu Tuzlanskog kantona, prostire se na površini od 219,5 km² s desne strane rijeke Spreče, između Opštine Doboj Istok na zapadu i opštine Lukavac na istoku. Završava i dobar dio pobrđa Trebave i Ratiša, gdje se dodiruje sa opštinama

¹ Zahvaljujem se profesoru Omeru Hamziću na podršci i pomoći koju mi je pružio tokom nastajanja ovog teksta.

Gradačac i Srebrenik na sjeveru, odnosno sjeveroistoku. Komunikacijski je vezana magistralnim putem za Doboj i Tuzlu, odnosno Srebrenik i Gradačac i dalje - sa glavnim saobraćajnicama koje vode na sjever i jug zemlje. Sprečkim poljem, odnosno lijevom stranom rijeke Spreče prolazi željeznička pruga Banjaluka-Doboj-Tuzla-Zvornik sa kojom je Gračanica povezana dobrim asfaltnim putem i mostom, odnosno željezničkom stanicom Sočkovac u srpskom entitetu.

Na ovom prostoru živi 54.025 stanovnika, među kojima je preko 6.000 raseljenih i prognanih.

U privredi i vanprivredi opštine zaposleno je preko 7.000 radnika, što je blizu predratnom nivou zaposlenosti.

Na opštini radi 11 osnovnih i 2 srednje škole sa blizu 9.000 đaka i preko 500 prosvjetnih radnika. Na višim i visokim školama u Tuzli i Sarajevu s područja opštine, prema procjeni, studira oko 450 studenata.

Imamo Dom zdravlja sa 225 zaposlenih, koji uskoro treba da preraste u opštu bolnicu.

Od prirodnih bogastava ističemo krečnjak, glinu, drvenu masu i poljoprivredne površine koje zahvataju 6.755 ha oranice, 1.624 ha voćnjaka, 4.897 ha livada i pašnjaka itd.

Ishodište razvoja samostalnog poduzetništva

Gdje su stvarni počeci poduzetništva modernog doba u Gračanici?

Da bi smo odgovorili na ovo pitanje, pogled moramo baciti dublje u prošlost i ishoditi sadašnjeg razvoja privatnog biznisa i poduzetništva tražiti u staroj gračaničkoj čaršiji - "nekadašnjem sjedištu prostranog kadi-luka, turske kaze, austrijskog kotara, jugoslovenskog sreza..." U vezi s tim, u nekim historijskim hronikama zapisano je: *"Sa 25 različitih zanata, krajem 16. stoljeća, Gračanica je bila prava esnafska radionica za vojsku i važno trgovačko središte na raskrsnici karavanskih puteva koji su vodili od Jadranskog mora prema brčanskoj skeli. Privredni razvoj Gračanice tzv. modernog doba počinje nakon povlačenja Turske i uspostavljanja austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini, poslije 1878. godine - izgradnjom saobraćajnica i modernih puteva prema Gradačcu, Tuzli, Doboju i Bušetiću, a naročito povezivanjem Gračanice sa željeznicom moćne imperije - popularnim čitrom 1898. godine, otvaranjem kamenoloma, eksploatacijom šumskog bogatstva, prilagodavanjem zanatsko-esnafske proizvodnje i trgovine zahtjevima tadašnjeg evropskog tržišta itd.*

Iako je u tim prohujalim vremenima doživljavala kraće ili duže periode stagnacije i periode raznih kriza, pa i pravih katastrofa, kao što su ratovi, epidemije, požari, Gračanica je bila i ostala na daleko čuvena po svojim zanatlijama, dućanima, hanovima i moćnim trgovcima.

*Sa desetak i više džamija, sahatkulom, nekoliko medresa i bibliotekom - sve do početka 20-og stoljeća bila je i značajno kulturno sjedište ovog dijela Bosne."*²

² Omer Hamzić, Mala preduzeća, velika šansa, primjer gračanički, "Gračanički glasnik" broj 3, Gračanica, 1977, str. 77.

U starim trgovačkim defterima nalazimo podatke o bogatim gračaničkim trgovcima i zanatlijama koji su trgovali širom turske carevine, između ostalih i sa čuvenim sarajevskim trgovcima Potogijama.³ Precizna austrougarska statistika 1883. godine bilježi u Gračanici 29 registrovanih trgovačkih radnji, 10 godina kasnije 43 trgovačke i dvadesetak zanatskih itd.⁴ Poslije Prvog svjetskog rata gračanička čaršija uspješno se prilagođava novim historijskim okolnostima. Statistike pokazuju da je na gračaničkom srezu 1927. godine bilo registrovano 328 trgovaca (ili 1,02% od ukupnog broja stanovnika) i 411 obrtnika (ili 1,28% stanovnika), što je bilo visoko iznad tadašnjih prosjeka i mnogo više u odnosu na slična mjesta i gradove u Bosni i Hercegovini. U periodu od 1936. do 1938. godine, od 25 najvećih mjesta na području tadašnje Vrbaskе banovine, Gračanica je sa svojih 310, odnosno 330 registrovanih trgovačkih radnji bila treće po redu trgovačko mjesto, odmah iza Banjaluke i Dervente.⁵

U periodu poslije Drugog svjetskog rata i gračanička privreda prolazi kroz sve društvene faze i reforme jugoslovenskog socijalističkog sistema. U prvoj fazi - opšte nacionalizacije i centralističkog upravljanja privredom, od 1945 do 1952. godine i nešto kasnije, na prostoru tadašnjeg gračaničkog sreza koji je zahvatao i

područje s lijeve strane Spreče, uočavaju se dva različita paralelna procesa. U skladu sa proklamovanim društvenim ciljevima nacionalizacije, elektrifikacije i industrijalizacije, tadašnja aktuelna vlast okreće se državnim preduzećima koja su se razvijala na bazi ovdašnjih resursa. U prvom redu to su bila nalazišta azbesta i gline na Ozrenu ("Azbest" i "Sočkovac"). U njima se kao nosioce razvoja, ulaže ogroman društveni kapital, što će se kasnije pokazati kao ogroman promašaj. Paralelno s tim, u samoj Gračanici kao centru tadašnjeg sreza, odvija se drugi proces - nacionalizacija malih privatnih pogona i radnji koje se organizuju u sitna državna preduzeća sa postojećim osnovnim sredstvima i bez većeg angažovanja državnog kapitala.

I u tako rigidnom, centralizovanom i do kraja podržavljenom privrednom ambijentu, tadašnji gračanički privrednici, odnosno dotadašnji privatnici, pokušavaju se snaći i koliko-toliko zadržati vlastitu inicijativu i samostalnost. To im djelimično polazi za rukom uključivanjem u proizvodne zadruge, odnosno u razne forme zadružnog privređivanja i organizovanja. Iako su i to bilineki tuđi modeli organizacije privrede, u njima je ipak bilo više prostora za ispoljavanje preduzetničke individualnosti nego u tadašnjim krutim centralistički uspostavljenim državnim preduzećima.

³ Omer Hamzić, Gospodarske prilike za vrijeme Turske, sa posebnim osvrtom na trgovinu i urbani razvoj, "Gračanički glasnik", broj 2, Gračanica, 1996, str. 25.

⁴ Omer Hamzić, Gospodarske prilike u Gračanici za vrijeme austrougarske uprave, sa posebnim osvrtom na trgovinu, "Gračanički glasnik", broj 1, Gračanica, 1996, str. 54.

⁵ Omer Hamzić, Gospodarske prilike u Gračanici između dva svjetska rata, sa posebnim osvrtom na trgovinu, "Gračanički glasnik" broj 3, Gračanica, 1977, str. 35.

U periodu od 1946. do 1950. godine u oblasti zanatstva u Gračanici su radile 4 zanatsko-proizvodne zadruge: obučarsko-opančarska, stolarska, šnajderska i pekarsko-mesarska. Djelovalo je i Udruženje privatnih zanatlija koje je kako-tako štitilo njihove interese i zastupalo ih kod vlasti. Početkom 1949. godine na području grada Gračanice bilo je 7 krojača, 6 obučara, 3 bravara, 4 kovača i 6 brijača koji su djelovali izvan zadruga kao privatne zanatlije. U naredne 3 godine - po diktatu vlasti - dolazi do transformacije zadruga u državna preduzeća.

nom vlasništvu na području sreza bilo je 116 zanatskih radnji, od čega samo u Gračanici 85. Sličan trend razvoja imala je i trgovina.⁶ To su činjenice koje potvrđuju vitalnost privatnog poduzetništva na ovoj opštini, odnosno u ovom gradu.

U periodu od 1956. do 1960. godine učešće zanatstva u strukturi društvenog proizvoda povećava se sa 12,5 na 16,3%, trgovine sa 15 na 22,5%, ugostiteljstva sa 0,9 na 1,2%, industrije sa 11,6% na 17,2%, dok se učešće poljoprivrede u tom periodu smanjuje sa 52,6% na 37,7%.⁷

Industrijska zona Gračanice: detalj

Gračaničke zanatlije teško se uklapaju u njihovu organizaciju, pa ponovo zasnivaju samostalnu djelatnost. U tom periodu njihov broj se naglo povećava. Sredinom 1952. godine u privat-

I bez dublje analize ovih podataka (rast industrije, opadanje poljoprivrede na primjer) može se zaključiti da svoj intenzivniji privredni rast Gračanica doživljava tek u posljednjih 30-etak godina. Iz pomenutih zanatsko-proiz-

⁶ Omer Hamzić, Razvoj trgovine u Gračanici od najstarijih vremena do danas, (40 godina Trgovačkog preduzeća "Bosna"), neobjavljen rukpis, str 177.

⁷ Isto, str. 183

vodnih zadruga i malih državnih zanatsko-uslužnih i ugostiteljskih radnji, te trgovačke mreže tadašnjih zemljoradničkih zadruga, razvit će se kasnije mnogoljudne firme kao što su Tvornica modne obuće "Fortuna", Tvornica konfekcije "Olimp", Drvena industrija "Jadrina", Metalna industrija "Fering", prerada plastike "Graplast", moćne građevinske, trgovačke i druge firme. Od nekadašnjih zemljoradničkih zadruga razvit će se "Kokaprodukt" sa mnoštvom modernih farmera u oblasti peradarstva i uzgoja stoke.

Sa opštom liberizacijom društvenih odnosa, uporedo sa stasanjem pomenutih društvenih preduzeća i firmi, u Gračanici se razvijalo i privatno proizvodno zanatstvo, posebno u oblasti prerade plastike, drveta i metala. U tom pogledu krupnu ulogu 70-ih i 80-ih godina odigrat će zanatsko-proizvodna zadruga "Tehnozad" - jedna od prvih te vrste na prostoru BiH i bivše Jugoslavije, koja je bila preteča nekoliko današnjih velikih gračaničkih privatnih preduzeća.

Ovdašnja aktuelna vlast relativno rano je shvatila da i pored stanovite društvene potpore, od tzv. velikih nosilaca razvoja - "Azbesta" i "Ciglane", na duge staze neće imati puno hajra. A kako nije bilo drugih "socijalističkih giganata" koje će podržavati država, moralo se ići na ono s čime se realno raspolagalo: na proizvodno zanatstvo iz koga će se razviti mala i srednja preduzeća, na trgovinu i poljoprivredu, dakle na tradicionalne privredne grane na kojima, zapravo i počiva današnja privredna struktura Gračanice. Ako se govori o nekom ishodištu razvoja ovdašnjeg privatnog poduzetništva, njega zasigurno treba

tražiti u toj tradiciji i ljudskom faktoru koji se nije mogao oslanjati na nekakve velike centre i gigante, već na ono što je najbolje poznao. Stoga nije ni čudo što se i u godinama najtvrdog socijalističkog dogmatizma ovdje stvarala i njegovala svijest "da nije sramota biti privatnik".

U procesu liberalizacije opštih društvenih prilika, pa i u tzv. forsiranju male privrede, aktuelna lokalna vlast išla je ovdje korak dalje od ostalih. Svojim lokalnim mjerama podsticala je i ohrabivala privatluk - dodjelom lokacija pod povoljnim uslovima, izbjegavanjem nepotrebnog admistriranja, raznim poreskim olakšicama itd. Ne treba zaboraviti da je to bilo u vrijeme kada se privatluk na ovim prostorima tretirao umalo kao grijeh, da ne kažemo - nešto što nije za poštene ljude.

Nakon usvajanja Analize u mogućnostima razvoja male privrede na najvišim skupštinskim i političkim tijelima, poslije 1980. godine, privatno poduzetništvo na ovoj opštini steklo je puno pravo građanstva. Još u tim godinama Gračanica je postala prepoznatljiva kao grad od posla i biznisa, od privatluka i preduzetništva. Neki stotina malih privatnih firmi, samostalnih i trgovačkih radnji, koliko ih je bilo aktivno pred agresiju na BiH, davalo je Gračaničima atribut "od posla čaršije".

Samostalno poduzetništvo u Gračanici - model koji živi

Zahvaljujući svojoj heterognoj strukturi, sa velikim učešćem privatnog sektora, gračanička privreda i velika i mala, tokom agresije, ispoljava

svoju izuzetnu vitalnost i sposobnost prilagođavanja teškim uslovima rata. Na sebe prihvata goleme materijalno-finansijske obaveze za odbranu zemlje, koje su zbog specifičnosti ovdašnjeg ratišta bile znatno veće u odnosu na ostala područja BiH. Samo po osnovu čuvenog "donatorstva" za odbranu, ne računajući mobilisana sredstva i redovne porceze, ovdašnja državna preduzeća, "donirala su" 3,5, a privatna 1,5 miliona DM.

Iako je pretrpjela velike ratne štete i razaranja, gračanička privreda se u poslijeratnom periodu obnavlja znatno brže u odnosu na ostala područja Kantona pa i Federacije BiH. Prema procjenama, sada ostvaruje oko 80% predratnog obima proizvodnje i zaposlenosti, što se za sada smatra izuzetnim uspjehom.

Na privrednoj panorami današnje Gračanice, trenutno se nalaze 23 dionička društva, (bivše društvene, odnosno državne firme), 289 tzv. DJL ili mješovitih društava i 687 raznih zanatsko- uslužnih i privatnih radnji. Iako su ti brojevi u privatnom sektoru po statistici znatno veći, ovdje se "prati" 1.000 privrednih subjekata za koje se zna da su "živi", tj. da nešto rade i privređuju. Uslovno ih dijelimo na uslužne i zanatsko proizvodne. Među uslužnim, kao i u drugim sredinama, dominiraju trgovina, ugostiteljstvo i prevoz, a od proizvodnih, najvažnija je prerada plastike, drvoprerađivačka i metalska djelatnost, obućarstvo i konfekcija, građevinarstvo i proizvodnja hrane (peradarstvo, prerada voća, povrća, mesa itd).

U poslijeratnom periodu posebnu vitalnost pokazuju privredni subjekti u privatnom vlasništvu, koji već sada, prema nekim procjenama, učestvuju sa 50% vrijednosti osnovnih sredstava ukupne privrede. Nažalost, takav odnos nije i u pogledu zapošljavanja i zaposlenosti. Od ukupno 6.100 radnika koji trenutno rade u gračaničkoj privredi, 3.969 je u tzv. društvenom, odnosno državnom sektoru ili 65%, 1.172 radnika ili 19,3% radi u privatnim preduzećima i 959 ili 15,7% u privatnim zanatskim radnjama. U privatnom sektoru, dakle, danas radi 35% od ukupnog broja zaposlenih u privredi opštine, što naravno, nije pravi podatak, ako se imaju u vidu svi aspekti crnog tržišta radne snage, te uzroci i posljedice tzv. sive ekonomije kod nas.* U svakom slučaju, taj je procenat visoko iznad kantonalnog prosjeka, a vjerovatno i iznad prosjeka BiH. To potkrijepljujemo i podatkom da je Gračanica krajem 1991.godine bila među prvih 5 opština u BiH po broju regularno zaposlenih u privatnom sektoru. Stoga su realna očekivanja da će doći do povećanja broja zaposlenih u privatnom sektoru koji će amortizovati eventualne posljedice usljed otpuštanja radnika tokom predstojeće privatizacije.

U postdejtonskom periodu, zahvaljujući upravo poduzetničkom duhu, na ovoj opštini postignuti su izuzetno dobri rezultati kako u oblasti privrede tako i u sferi sveopšte obnove infrastrukture, društvenih djelatnosti itd. Po broju kandidovanih i odobrenih projekata iz oblasti privrede i visini finansijskih ulaganja u projekte obnove i razvoja, opština Gračanica je u samom vrhu u Federaciji BiH.

* Navedeni podaci uzeti su iz zvanične opštinske statistike

Planom i programom za 1998.godinu bila su predviđena ulaganja u iznosu od 10.720.500 DM i to u 54 različita projekta iz oblasti saobraćaja, energetike, školstva, zdravstva, vodoprivrede i pošumljavanja, izgradnje stanova, objekata, kulture, sporta, komunalija itd. Realizovano je 58 projekata u koje je uloženo ukupno 21.333.600 DM, što je čak dva puta više ili oko 200% u odnosu na plan. Sredstva su obezbijedena iz raznih izvora: donacije humanitarnih organizacija koje su tradicionalno prisutne na ovom području, budžetska sredstva Opštine i Tuzlanskog kantona, odnosno resornih ministarstava, Kantonalne direkcije za puteve, Elektroprivrede, mjesnih zajednica, škola itd. Nema ni jedne mjesne zajednice, odnosno naselja na području opštine u kojoj nije realizovan makar jedan od navedenih 58 projekata.

Uporedo sa njihovom realizacijom, intenzivno se radilo na izradi i kandidovanju novih projekata, za koje se smatra da su od opštinske važnosti. U "igri" su 102 opštinska projekta, čija je vrijednost blizu 20.000.000 DM. Već su kandidovani na desetine raznih adresa i bit će u većini realizovani tokom 1999.godine.⁹

Iz razumljivih razloga ne raspolazemo podacima o visini ulaganja stranih investitora kako u privatnom tako i u državnom sektoru ove opštine, ali pouzdano znamo da smo po broju kandidovanih i odobrenih projekata i visini finansijskih ulaganja kako u obnovu i razvoj infrastrukture, tako i u oblasti privrede, posebno u privatna preduzeća, u samom vrhu, ako ne i prvi u Federaciji BiH.

Znamo da nema ni jedne značajnije firme u Gračanici koja nije ponudila projekat i krenula u realizaciju neke investicije, najčešće uz povoljne kredite stranih investitora i bankara. Radi se o desetinama privatnih preduzeća, samostalnih privrednika, peradarskih i drugih farmi koje čine vrlo dinamičan privredni ambijent u Gračanici. Uz nekadašnju industrijsku zonu, gdje su smještene velike gračaničke firme, s obje strane puta Doboj-Tuzla - od Miričine do Stjepan Polja, izniklo je na desetine pogona i proizvodnih hala, zanatski centar, veliki motel, fabrika betonskih prefabrikata, ustvari firma koja pravi firme... Po visini javnih prihoda u budžetu Tuzlanskog kantona, prošle godine Gračanica je bila na drugom mjestu, odmah iza Tuzle. To nam dijelom daje za pravo da već sada govorimo o nekom modelu privatnog poduzetništva koji živi u Gračanici, mada ga je u ovim uslovima teško definisati.

U svakom slučaju, to je zasluga gračaničkih poduzetnika, ali i rezultat aktivnosti organa lokalne vlasti koje su stvarale klimu za povoljna ulaganja na području opštine, prije svega političko-bezbjedonosne uslove, infrastrukturu i jedan normalan radni ambijent. Iako je sadašnje državno-pravno ustrojstvo opštine, pa i kantona ostavilo prilično uzak prostor za modeliranje jednog optimalnog ambijenta privrednog razvoja na mikro planu, velika je stvar da svojim ponašanjem lokalna vlast makar ne ometa i ne sputava inicijativu privrednih subjekata ukoliko ih objektivno ne može stimulisati i podsticati. Tog se gesla gračanička

⁹ Podaci su preuzeti iz izvještaja o radu načelnika Opštine Gračanica za 1998. godinu

vlast držala u svim dosadašnjim sistemima i fazama našeg novijeg razvoja - pa i danas.

Kad govorimo o nekom gračaničkom modelu privatnog preduzetništva, ukoliko naravno takav model uopšte postoji, u široj javnosti počesto se stvara pogrešna, skoro idealna slika o ovoj "od posla čaršiji" u kojoj takoreći teče med i mlijeko, koja je, maltene, neki poslovni eldorado. Stoga nije ni čudo što su neki ministri ovu opštinu javno nazvali "malom Amerikom".¹⁰ Stvarnost je, nažalost, puno drugačija. Sve privredne teškoće koje nastaju, uslovno rečeno, zbog nedostatka "pravila igre", odnosno državno-pravnog ustrojstva na globalnom planu, ovdje se, baš zbog evidentnog privrednog zamaha, odražavaju drastičnije nego, možda, u nekim drugim sredinama. Što je jači zamah, udarac glavom o zid uvijek je bolniji, pa i u ovom slučaju.

Osim toga, ima dosta stihije, pogrešnog shvatanja slobode, tržišta i konkurencije, ima dosta lutanja, jednom riječju neznanja. Ilustrovat ćemo to samo nekim našim paradoksima:

Prvi i najveći paradoks je što naši poduzetnici po pravilu grade nove velelijepne i građevinski skupe privredne objekte u koje potom unose staru opremu i mašine. U Gračanici je problem prostora za male i srednje pogone, za obrt i poduzetništvo odavno skinut s dnevnog reda. Ne treba posebno naglašavati da je nama jedini spas u novim visokim tehnologijama, a ne u starim mašinama.

Drugi paradoks je - dupliranje kapaciteta na jednom vrlo uskom prostoru, što ima za posljedicu neracionalno rasipanje kapitala (kojeg nema) i u perspektivi, međusobno slabljenje privrednih subjekata. Tih primjera u Gračanici zaista je previše, jer svi rade sve - bez koncentracije kapitala i kadrova.

Treći paradoks je, dakle, usitnjenost kapitala i neracionalno gazdovanje kapitalom koji je još uvijek izuzetno skup na ovim prostorima. Kao izraziti individualci, ovdašnji poduzetnici nastupaju samostalno i najčešće pojedinačno nisu u stanju ulaziti u krupnije investicije, nabavku skupljih mašina i sl. Udruživanje kapitala i zajednički ulazak u rizik još uvijek se malo praktikuje.

Četvrti paradoks: naši poduzetnici se još uvijek više bore za cijenu nego za kvalitet proizvoda,

Peti paradoks, odnosno bolna tačka našeg privatnog poduzetništva je uvozno orijentisana proizvodnja kao strateški promašaj koji se mora ispravljati.

Šesti paradoks je pogrešno trošenje odobrenih kreditnih sredstava, čije vraćanje guši i postepeno uništava instalisanu proizvodnju, umjesto da je podstiče.

Spomenuo bih još u ovom kontestu i zloupotrebu poljoprivrednog zemljišta i njegovo uništavanje kao jednog neobnovljivog resursa - za raznorazne magacine, proizvodne hale koje se mogu graditi na nepoljoprivrednom

¹⁰ Tu sintagmu javno je izgovorio dr. Ahmed Smajić, koji je u funkciji ministra za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo Federacije BiH prisustvovao na svečanosti puštanja u rad dijela rekonstruisanog sistema vodosnabdijevanja u Gračanici 10.12.1998. godine.

zemljištu - i ovdje je hiperprodukcija benzinskih pumpi, razni ekološki promašaji itd.

Sam po sebi protivrječan je profil naših sadašnjih poduzetnika. To su mahom ljudi koji imaju visoko izražen osjećaj za vrijeme i prostor, ali zbog nedovoljne stručnosti, poslovne odluke najčešće donose na osnovu inicijative i stečenog iskustva, a ne na osnovu vlastite stručnosti i znanja. Riječ je pretežno o individualcima koji nemaju izraženu sklonost za usavršavanje svog znanja, ali su zato dinamični i poduzetni.

Stoga se mora raditi na hitnom otklanjanju svih tih nedostataka, nelogičnosti i paradoksa. Tehnološki park ili inovacijski poslovni centar u Gračanici, uspostavljen prema modelu i iskustvima iz Evropskih zemalja, ali i prilagođen nekim našim specifičnostima bio bi od velike koristi za dalji razvoj privatnog poduzetništva na ovoj opštini, a možda i šire i dao bi kvalitetne odgovore na pomenuta i druga pitanja i protivrječnosti našeg sadašnjeg i budućeg razvoja.

Rezime

Privatno poduzetništvo u Gračanici prošlo je kroz više svojih razvojnih faza počevši od ranih socijalističkih, pa do predratnih liberalnijih društvenih odnosa, od agresije i ratnog preživljavanja, pa do sadašnjeg dinamičnog poslijeratnog razvoja. Budući da se našlo u jednom novom društvenom ambijentu (uslovno rečeno, kapitalizmu) s jedne strane i u krajnje nesređenom društveno-

pravnom ambijentu s druge, promašaji i teškoće koje smo spominjali prirodna su pojava tako dinamičnog razvoja. Budući da se sa privatizacijom dosta dugo oteže i kasni, privatno poduzetništvo i danas praktično funkcioniše u uslovima mješovite privrede, pa se i to negativno odražava na njegov rad i dalji racionalan razvoj.

U slijedećoj fazi našeg ukupnog društvenog i privrednog razvoja, koja podrazumijeva ulazak u Evropu i izlazak na svjetska tržišta, nikakvim improvizacijama i polovičnim rješenjima, nepromišljenim potezima i hazarderstvu više neće biti mjesta. Naši paradoksi, promašaji, počesto i gluposti sve će se skuplje plaćati. Bez organizovanijeg nastupa, maksimalnog uključivanja nauke, koncentracije znanja i kadrova, ulazak u sljedeću zreliju, da kažemo evropsku razvojnu fazu, naše privatno poduzetništvo neće moći preživjeti, pa ni tzv. gračanički model - ma kako nam danas dobro izgledao. Stoga valja podržavati inicijative naših privrednika i poduzetnika za formiranje jedne institucije u vidu tehnološkog razvojnog inkubacionog centra u Gračanici koji će biti u funkciji privatnog poduzetništva i poduzetnika u nastupajućoj zrelijoj i mnogo komplikovanijoj fazi našeg razvoja. Za njegovo funkcionisanje mi već imamo sve potrebne predulove. Zato smo sigurni da će se takav centar uspješno "omladiti" upravo ovdje - u Gračanici i snažno podsticati razvoj privatnog poduzetništva na nekim novim osnovama koje zahtijeva budućnost. A ona je već počela. Dvije hiljadite je već na pragu.